

De post in tijden van een epidemie

Dik Bakker

U bent op het moment dat ik dit typ aan huis gekluisterd, en besteedt wellicht (nog) meer tijd aan uw favoriete hobby dan gewoonlijk. U heeft vast ook gemerkt dat de post die u verwacht - misschien een gewonnen veilingkavel of interessante eBay-aankoop - er langer over doet, zeker als hij van ver moet komen. U vraagt zich als u post in de brievenbus aantreft net als ik vermoedelijk af of die zonder latex handschoenen kan worden aangepakt, en of u hem het beste een (twee? drie?) dagen onaangeroerd kunt laten liggen alvorens hem te openen. Britannia's rondzending is gestaakt: op de plastic dozen schijnt het virus wel vier dagen stand te houden, en de meeste leden behoren nu eenmaal qua leeftijd en kunne tot de risicogroep.[1] Ik hoop van harte dat dergelijke ongemakken voor u de voornaamste obstakels vormen in deze periode van een pandemie. Het kan allemaal nog veel erger.

Is het voor de meesten van ons de eerste maal dat we zoiets van zeer dichtbij moeten ervaren, en niet slechts uit de krant, in onze geschiedenis is het zeker geen unicum. Epidemieën hebben Europa, en de gehele wereld geteisterd sinds mensenheugenis, en ze duiken met zekere regelmaat weer op, ook als we sommige van de oorzaken ervan menen te hebben uitgeroeid. Ten tijde van het Romeinse Rijk maakten de pokken grote aantallen slachtoffers. In de Middeleeuwen was het de builenpest, de 'zwarte dood'. Columbus en zijn navolgers namen voor Europeanen 'onschuldige' ziekten mee naar Amerika, waarvoor de inheemse bevolking geen immuniteit bezat, en die daardoor dramatisch werd gedecimeerd. In de negentiende eeuw hielden cholera en gele koorts huis in Afrika, Europa en Amerika. En de zgn. 'Spaanse Griep' die aan het einde van de Eerste Wereldoorlog de kop opstak eiste vermoedelijk meer slachtoffers dan die oorlog zelf had gemaakt.

Maar terug naar het postwezen, en de sporen die epidemieën in de postale geschiedenis hebben getrokken. Als je in het begin van de negentiende eeuw een brief uit Gibraltar wilde versturen dan waren daarvoor twee wegen voor handen. Post naar het moederland – en dat was sinds 1713 Groot Brittannië – werd veelal meegenomen door passerende schepen. Op die manier is dan ook de onderstaande brief in Londen beland. Hij is op 16 januari 1815 uit Gibraltar verzonden, kort nadat de Franse blokkade van de stad was opgeheven. De brief kwam blijkens het CDS stempel aan de linker kant in Engeland aan op 6 maart 1815. Dergelijke stukken werden voor verzending gemarkeerd middels een rood boogstempel met de tekst GIBRALTAR. De handgeschreven aantekening geeft aan dat er 2 shilling 10 pence porto is geheven.[2]

Afb. 1. Zeepost uit 1815 van Gibraltar naar Londen

De route over zee was ook de meest voor de hand liggende als het ging om post van en naar de verderop aan de kust gelegen handelsplaatsen Cádiz en Málaga, alsmede het eiland Malta en Italiaanse havensteden zoals Genua. Maar voor post naar andere delen van Spanje, naar Frankrijk of verder in Europa lag de route over land uiteraard meer voor de hand. De Spanjaarden, die overigens tot op de dag van vandaag niet erg gelukkig zijn met de Engelse bezetting van dat strategische stukje van hun grondgebied, hadden in 1749 eindelijk hun corridor rond de stad opgeheven, en toestemming gegeven voor de doorvoer van post. Deze moest echter wel in Spanje worden afgestempeld alvorens hij verder kon worden getransporteerd. Dat gebeurde aanvankelijk in het op 200 kilometer afstand gelegen Sevilla. Maar vanaf 1783 werd de post door een bode gebracht naar het op slechts 10 kilometer afstand gelegen San Roque. Dit stadje was gesticht door de oorspronkelijke inwoners van Gibraltar, nadat ze de wijk hadden genomen tijdens de Engelse inname van hun 'heilige rots'. Vanaf het jaar 1783 stond op de post uit Gibraltar die daar werd afgehandeld het tweeregelig stempel ANDALUCIA / VAXA.[3]. Afbeelding 2 toont een brief uit 1790 van Gibraltar over land naar Edinburgh met dit stempel, dat aanvankelijk in zwarte en vanaf 1791 in rode inkt werd gezet. Het tarief van 8 pence voor vervoer over het continent is blijkens de aantekening vooraf betaald. Voor de rest van het traject is bij de bezorging in Schotland nog eens 2 shilling 1 pence geïnd.

Afb. 2. Over land brief uit 1790 van Gibraltar naar Edinburgh

In 1802 wordt de plaatsnaam San Roque aan het stempel toegevoegd tot het drieregelige S. ROQ. / ANDALUCIA / BAXA. De brief in afbeelding 3 werd op 1 juni 1804 verstuurd van Gibraltar naar het Spaanse Taragona. Het, in dit geval Spaanse tarief werd ook nu met de hand aangebracht, en bedroeg 11 cuartos.

Afb. 3. Over land brief uit 1804 van Gibraltar naar Taragona

Dit stempel blijft lange tijd in zwang, zelfs nadat in 1850 in Spanje postzegels werden ingevoerd. Het ondergaat in de loop van de tijd echter wel enige verdere veranderingen. In 1815 ziet het er uit als in afbeelding 4, en luidt: S. ROQUE / ANDALUCIA / BAXA, gezet in een aanzienlijk kleiner en regelmatig lettertype.

Afb. 4. Over land brief uit 1815 van Gibraltar naar Madrid

Dan gebeurt er iets dat helaas bepaald niet ongewoon was in die dagen: in Noord-Afrika breekt in de zomer van 1818 een pestepidemie uit. Gibraltar is, gezien zijn ligging, een belangrijk handelsknooppunt voor het scheepsverkeer van en naar Engeland, zowel over de Middellandse zee als de Atlantische Oceaan. Veel schepen doen, tot aan 1820 nog uitsluitend zeilend, daarna in toenemende mate onder stoom, eveneens Tanger aan, waar de Britten zich ook genesteld hebben. Schepen die van daaruit richting Engeland gaan meren in het algemeen eerst nog af in Gibraltar, voor de uitwisseling van goederen en post. Zodra berichten over de uitbraak Gibraltar bereiken neemt de gouverneur van de kolonie, Luitenant-Generaal George Don, direct maatregelen, sneller lijkt het dan sommige staatslieden in onze dagen. En Don heeft de nodige ervaring. In 1809 leidde hij een expeditie tegen de Fransen op het eiland Walcheren. Tijdens die campagne brak malaria uit onder de Engelse troepen. Van het 12.000 man sterke leger stierven er 4.000 aan deze ziekte. De rest van de troepen was zo verzwakt dat er nauwelijks strijd is geleverd, en de campagne werd afgeblazen.

Afb. 5. George Don, gouverneur van Gibraltar

Deze en andere ervaringen stelden Don in staat effectief op te treden. Op 17 juli 1818 verschijnt in de *Gibraltar Chronicle* een proclamatie van zijn hand die aangeeft hoe men zich tegen mogelijke besmetting meent te kunnen wapenen. Alle aankomende schepen worden een aantal dagen onder quarantaine geplaatst. Paragraaf 6 van de proclamatie vermeldt wat degene te wachten staat die zich niet houdt aan de voorschriften (verkort): 'Personen die goederen of post verhandelen van een schip onder quarantaine maken zich schuldig aan een misdrijf en worden bestraft met de dood. Schepen die zich aan de quarantaine onttrekken, en later in Gibraltar terugkeren komende uit de richting van Noord Afrika, zullen in brand worden gestoken, en de bemanning op gepaste wijze gestraft'. Geen halve maatregelen dus.[4]

Er zijn ook bepalingen met betrekking tot door schepen aangevoerde post, die immers uitermate belangrijk is in verband met de voor Gibraltar zo cruciale handelsbetrekkingen. Brieven dienen stuk voor stuk, dus niet pakketsgewijs, ter hand te worden gesteld van een daartoe speciaal aangewezen ambtenaar, door wie de brieven zullen worden uitgezwaveld. Dit laatste was een methode waarvan men aannam dat die eventuele besmetting zou tegengaan. Het directe verband tussen micro-organismen en besmettelijke ziekten zoals pokken, pest, en gele koorts werd pas een halve eeuw later gelegd, en virussen waren überhaupt nog niet aan de medisch-wetenschappelijke horizon verschenen. Maar eeuwenlange ervaring met epidemieën had wel duidelijk gemaakt dat dergelijke ziekten door enigerlei vorm van direct en indirect contact konden worden overgebracht. Uitzwavelen deed men door met een mesje twee inkepingen van enkele centimeters lang in een brief aan te brengen, en er het giftige zwaveldioxide in te blazen. Ook het even giftige formaldehyde werd als zodanig gebruikt. Andere methoden waren het enige tijd in een hete oven leggen van de mogelijk besmette brieven, of ze onderdompelen in azijn. Al deze behandelingen lieten uiteraard hun sporen na op de er aan onderworpen poststukken. Waarschijnlijk zijn de brieven in afbeeldingen 1 en 2 hierboven aan doping in azijn blootgesteld, getuige de vlekken aan de randen. Dit heeft dan vermoedelijk plaatsgevonden na aankomst in het Engelse Falmouth respectievelijk in San Roque. Aangeraden werd in perioden van epidemieën de brieven niet op de gebruikelijke wijze af te sluiten met een lakzegel, omdat dit dan wellicht verwijderd zou worden bij het desinfectieproces. Soms werd gedesinfecteerde post ook voorzien van een speciale afstempeling of verzegeling. Dit treft men vooral aan op vroege Italiaanse stukken. Gibraltese voorbeelden van

dat laatste zijn mij niet bekend. Het verzamelen en bestuderen van gedesinfecteerde post is overigens, het zal de lezer niet verbazen, een filatelistisch specialisme.[5]

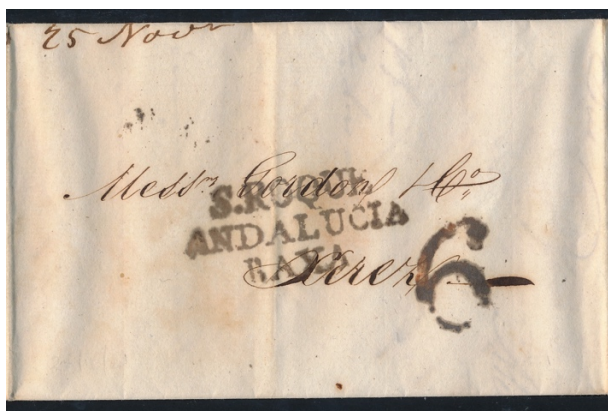
Maar virussen kennen geen pardon, tweehonderd jaar geleden net zomin als vandaag. Een jaar na de pestepidemie van 1818 breekt een gele koortsepidemie uit in Zuid-Spanje. Gouverneur Don legt direct een militair cordon rond Gibraltar en verordonneert op 29 augustus 1819 dat niemand vanuit Spanje de stad via land mag betreden. Een uitzondering wordt gemaakt voor handelaren die bij de politie bekend zijn: *business as usual*. Schepen worden aan quarantaine onderworpen. Op wie zich hieraan onttrekt zal worden geschoten.[6] Don laat direct een ziekenhuis bouwen, hij sticht een gezondheidscentrum, en zorgt voor schoon drinkwater. Hij had al eerder een botanische tuin aan laten leggen, om bij te dragen aan een gezond klimaat in de stad. En men was terecht zeer op zijn hoede. De gele koorts had nog maar recent, in 1804, rond 5.000 slachtoffers in Gibraltar geëist, d.w.z. ongeveer de helft van de toenmalige bevolking. In 1813 en 1814 hadden twee korte uitbraken van dezelfde ziekte nog eens meer dan 1.000 slachtoffers gemaakt onder de burgerbevolking en het garnizoen. De epidemie van 1819 blijkt bijzonder hardnekkig, en verspreidt zich langzaam over geheel Andalusië.[7] San Roque, de plaats waar zoals we eerder zagen de over land post van Gibraltar werd verzameld, afgestempeld en doorgestuurd, was ernstig getroffen door de epidemie, en werd geheel van de buitenwereld afgesloten; een totale *lock down* zouden we nu zeggen. De post uit Gibraltar werd daarom met ingang van 24 augustus 1821 omgeleid naar Ecija, zo'n 200 kilometer verder naar het noorden, en tijdelijk aldaar afgestempeld. Afbeelding 6 toont een brief uit deze periode. Hij werd op 13 september 1821 uit Gibraltar verstuurd met bestemming Parijs; de port was getuige de aantekening in handschrift vooraf betaald. In plaats van het gebruikelijke S. ROQUE / ANDALUCIA / BAXA stempel zien we hier de ANDALUCIA BAXA afstempeling van Ecija, met het wapen van die stad, een zonsymbool, plus een stempel EZIXA FRANQUEADA ('Ecija port betaald'). De brief is vervolgens bij Bayonne de Franse grens gepasseerd, en op 30 september 1821 in Parijs aangekomen.

Afb. 6. Brief van 13 september 1821 van Gibraltar naar Parijs

Wat verder bijzonder is aan deze brief is dat hij is gedesinfecteerd, vermoedelijk in Ecija. Daarvan getuigt de inkeping van ongeveer 3,5 cm die is aangebracht op de plek waar het oorspronkelijke zegel moet hebben gezeten, dat daarbij vermoedelijk is verwijderd (zie de pijltjes).

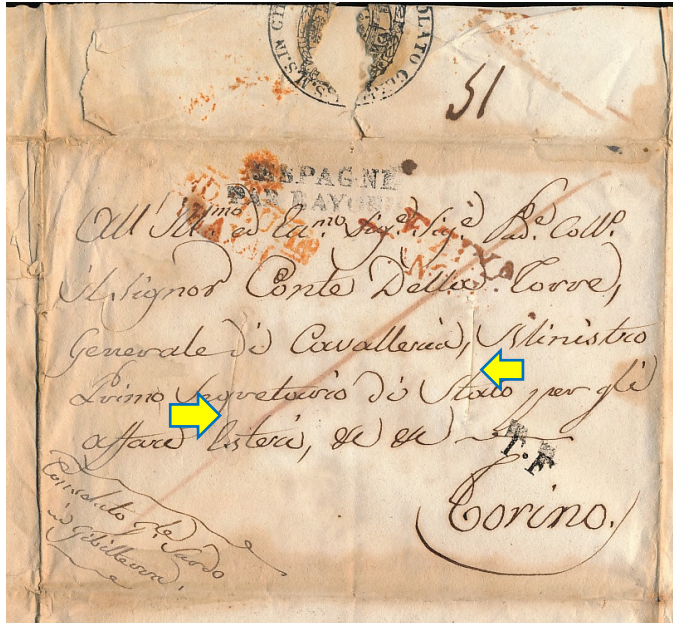
Het *cordon sanitaire* rond San Roque was ruim een maand later kennelijk opgeheven. Daar lijkt althans de brief in afbeelding 7 op te wijzen. Deze werd op 25 oktober 1821 uit Gibraltar verstuurd en gericht aan de bekende sherry-producent Gordon in het Zuid-Spaanse Jerez. De brief is weer voorzien van het vertrouwde stempel S.ROQUE / ANDALUCIA / BAXA. De normaliter gebruikte rode inkt was kennelijk op.

Afb. 7. Brief van Gibraltar naar Jerez gestuurd op 25 oktober 1821

Maar een jaar daarna is San Roque weer afgesloten. De brief in afbeelding 8 werd op 26 september 1822 gezien het consulaire stempel bovenaan gestuurd door de

consul van Sardinië te Gibraltar aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Turijn.[8] Hij is nu weer via Ecija gegaan, en is daarna als gebruikelijk bij Bayonne de Franse grens gepasseerd. Er zijn ter ontsmetting twee verticale inkepingen aangebracht dwars door het adres heen (zie de pijltjes). Ook vertoont de brief enige vlekken aan de randen, die weer kunnen wijzen op onderdompeling in azijn.

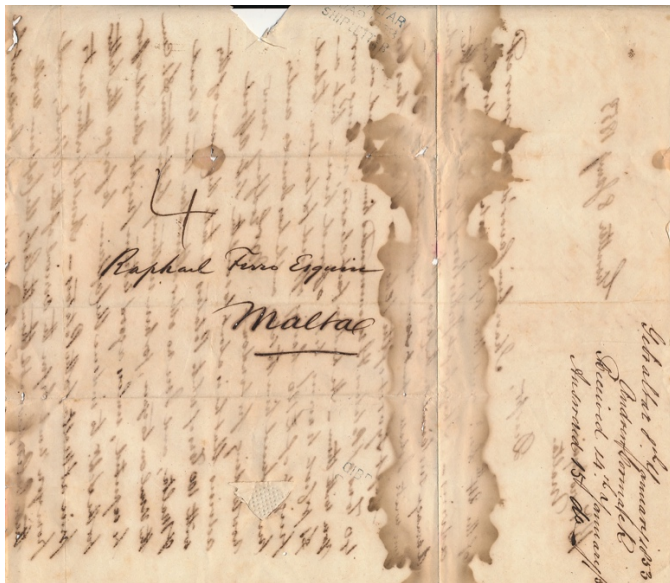
Afb. 8. Brief van Gibraltar naar Turijn, gestuurd op 26 september 1822

Twee jaar later is de toestand dan weer genormaliseerd, getuige een brief uit december 1824 van dezelfde afzender aan dezelfde geadresseerde. Het doorgangsstempel heeft intussen wel weer een wijziging ondergaan, en nog wel een tamelijk opvallende: de naam Gibraltar is toegevoegd. Er staat nu DE GIB^R. / S. ROQUE / AND^A. BAXA, een eerste expliciete erkenning van de politieke situatie die al ruim honderd jaar een feit was. Het in San Roque aangebrachte FRANCA stempel geeft weer aan dat port vooraf betaald was.

Afb. 9. Brief van Gibraltar naar Turijn, gestuurd op 30 december 1824

In de volgende decennia werd in verband met voorbijrazende ziektegolven te Gibraltar regelmatig quarantaine aan schepen opgelegd, en werden ook andere maatregelen getroffen, die dan enige tijd later weer werden opgeschort. Zo was er sprake van een epidemie in 1828 (gele koorts; 1667 slachtoffers); in 1834 (cholera; 380 slachtoffers); en in 1865 (cholera; 572 slachtoffers).[9] Ook in de tussenliggende jaren was er alle aanleiding tot ingrijpen van de kant van de autoriteiten. Zo heerste er wereldwijd een cholera-epidemie in de periode 1846-1860, de derde van die eeuw, die in Engeland 56.000 slachtoffers eiste. Daarvan vielen er alleen al 5.300 in Liverpool, waarmee Gibraltar geregeld scheepvaartverkeer onderhield. Dit verklaart ongetwijfeld de azijnvlekken op de scheepsbrief in afbeelding 10. Hij werd op 8 januari 1853 in Gibraltar gepost, en kwam zes dagen later te Malta aan, waar hij gezien de vlekken voor alle zekerheid met azijn werd behandeld.

Afb. 10. Brief van Gibraltar naar Malta, gestuurd op 8 januari 1853

Een andere getuige van dezelfde pandemie is de brief in afbeelding 11, die op 10 augustus 1853 uit Gibraltar werd verstuurd. Hij is over zee vervoerd naar Málaga (doorgangsstempel 16 augustus) en verder over land naar eindbestemming Granada (aankomststempel 18 augustus). Onder dit laatste stempel is, vermoedelijk in Málaga, een inkeping aangebracht van 3,5 cm, die door alle vier de lagen van de gevouwen brief is heengegaan (zie links van de pijltjes).

Afb. 11. Brief van Gibraltar naar Granada, van 10 augustus 1853, plus detail

Overigens is deze brief gefrankeerd met een Spaanse 6 cuartos postzegel. Dit kon volgens Spaans voorschrift vanaf 1 januari 1850, de dag waarop in Spanje de postzegel werd geïntroduceerd. Post uit Gibraltar werd immers nog steeds gezien als binnenlandse post. In 1854 werd voorfrankering met Spaanse zegels zelfs verplicht voor bestemmingen binnen Spanje. Daaraan kwam pas een einde op 3 december 1875. Vanaf die dag werd uitsluitend met Engelse zegels gefrankeerd. In 1886 kreeg Gibraltar eindelijk zijn eigen postzegels. Voor zover mij bekend zijn er geen poststukken uit Gibraltar met sporen van desinfectering van na 1865.

Epidemieën hebben, zoals ik naar ik hoop heb laten zien, met name in de 19e eeuw hun sporen nagelaten bij de afhandeling van de post. Het is aan de posthistorische verzamelaars van vandaag om op adequate wijze die poststukken voor het nageslacht te beschrijven en te bewaren die getuigen van het Covid-19 drama dat zich op dit moment voltrekt. Daarbij zal overigens geen sprake zijn van inkepingen, azijnvlekken of hitesporen. In die zin is de moderne filatelie misschien wel een tikkeltje saaier geworden.

Noten

[1] Voor een antwoord op dit dilemma gaan we heden ten dage uiteraard naar het internet. Dit is een van vele sites die ons daarbij te hulp komen:

<https://www.rd.com/home/should-you-be-disinfecting-your-mail/>

[2] De in dit artikel getoonde poststukken zijn afkomstig uit de collectie van de auteur.

[3] 'Laag Andalusië'. Zie mijn overzichtsartikel in *Britanna News* 180 (p. 31-39) voor een uitgebreider behandeling van de vroege post uit Gibraltar.

[4] Zie *The Rock* 34 (1983): p. 461. De *Gibraltar Chronicle* is het oudste dagblad van kolonie. Het verschijnt al sinds 1801 en nog steeds.

[5] Geïnteresseerden kunnen zich aansluiten bij de *Disinfected Mail Study Circle*, die ook het tijdschrift *Pratique* uitgeeft. Zie <https://disinfectedmail.org/>.

[6] Zie *The Rock* 67 (1992): p. 1001.

[7] Ook tweehonderd jaar geleden ging bepaald nieuws overigens al 'viraal': de *Rotterdamsche Courant* schrijft op 28 augustus 1819: 'Van Gibraltar meldt men, dat

den 3 Augustus te Kadix zich "de gele koorts had geopenbaard", en dat niet alleen de inwoners, maar ook de in den omtrek liggende troepen daarvan werdet aangetast; men wilde dat dier ziekte er was aangebragt door de aldaar onlangs van de Havannah gearriveerd schip. Te Gibraltar waren alle mooglijke voorzorgen genomen ten einde die ramp aldaar te weren.' Zie <https://www.delpher.nl/>
[8] Rond 1820 bestond het toenmalige koninkrijk Sardinië uit dit eiland en het westelijk deel van Noord-Italië, Savoye en Piemonte. Turijn was de hoofdstad.
[9] Zie *The Rock* 18 (1979): p. 215.

Referenties

Bakker, Dik (2016). Brieven uit Gibraltar. *Britanna News* 180, 31-39.

Pratique. Tijdschrift van de *Disinfected Mail Study Circle*.

The Rock. Tijdschrift van de *Gibraltar Study Circle*. Met name afleveringen 7, 16, 18, 22, 24, 28, 34, 35, 67, 70, 98, 159 en 160.

Vandervelde, V. Denis and R. Garcia (1994). *Gibraltar Quarantine and Disinfection of Mail*. London: Vera Tinder.